

ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОПЕДАГОГІКА У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

В.М. Приходько,

кандидат педагогічних наук, доцент

Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

У статті звернена увага на деякі аспекти майбутнього психології та психопедагогіки, які мисляться як науки, що націлені на вирішення проблем суспільств. Пріоритетною названа проблема трансформації освіти. Розробка в нашій країні системи післядипломної педагогічної освіти повинна бути переосмислена з позиції нових наукових дисциплін – екологічної психології та психопедагогіки, спрямованих на формування екологічної свідомості.

Ключові слова: екологія, екологічна психологія, психопедагогіка.

В статье затронуты вопросы о будущем психологии и психопедагогики, которые мыслятся как науки, нацеленные на решение проблем общества. В числе приоритетных названа проблема трансформации образования. Создаваемая в нашей стране система последипломного педагогического образования должна быть переосмыслена с позиции новых научных дисциплин - экологической психологии и психопедагогики, направленных на формирование экологического сознания.

Ключевые слова: экология, экологическая психология, психопедагогика.

У нашій країні склалася певна система закладів післядипломної педагогічної освіти, перед якими стоїть завдання вдосконалити й підвищити якість надання освітніх послуг, забезпечити відповідність змісту післядипломної педагогічної освіти вимогам сучасної школи. Зокрема, забезпечити формування екологічної самосвідомості на основі нових наукових дисциплін – екологічної психології та психопедагогіки.

Екологія (грец. oikos – дім, середовище і logos – слово, учення) – 1) наука, що вивчає зв'язок людини, тварин, рослин, мікроорганізмів між собою і навколишнім середовищем; 2) умови існування тварин і рослинних організмів у якому-небудь регіоні і якій-небудь місцевості; соціальна екологія – наука, яка розглядає проблеми взаємовідношень людського суспільства та навколишнього середовища [1, с. 252].

Екологічна криза – порушення взаємозв'язку всередині екосистеми та необоротні явища в біосфері, які загрожують існуванню людини як виду.

Екологічно культурна людина намагається не обманути природу поза собою і в собі, а, навпаки, точно бути їй відповідною.

У зв'язку з «експансією екології», її широкого проникнення в різні сфери людської діяльності, у тому числі й наукового знання, виникла проблема «можливої дискредитації й поняття «екологічний». На думку психологів С.Д. Дерябо і В.А. Ясвіна, це поняття стає занадто багатозначно-універсальним і «не може визначати дещо дійсно екологічне» [2]. Є як мінімум три причини еволюції цього поняття:

- Логіка розвитку самої науки, що є відображенням різкого загострення екологічних проблем, їх вирішення вимагає інтеграції всіх 3-х груп наук: природничих, суспільних, технічних. При цьому неминуче виникають «певні семантичні трансформації вихідних категорій» [2, с. 9].

- Вплив такого суб'єктивного фактора, як наукова кон'юнктура. «Дослідник не може бути незалежним від пануючих суспільних і наукових пріоритетів, ось чому часто мимоволі з'являється спокуса використати «модну» зараз екологічну термінологію» [3, с. 34].

- Виникнення в останній час великої кількості перекладної літератури. Це, насамперед, відсутність у нашій науці точних семантичних еквівалентів деяких іншомовних понять, що примушувало використовувати замість них слово «екологічний».

Яким чином розмивання понять «екологічний» зачепило психологію? Сутність проблеми полягає в тому, що дослідження різних екологічних аспектів у вітчизняній психології і в психології країн СНД почалися порівняно недавно, і термінологічний апарат суміжних дисциплін, що вивчали цю проблему, ще недостатньо затвердився. Ось чому сьогодні поняття «екологічна психологія» застосовується для позначання 4-х різних напрямів психологічних досліджень. Так, у

книзі М. Черноушека [4] можна зустріти використання таких словосполучень, як екологічна психологія, психологічна екологія, психологія навколишнього середовища, екологічний підхід, як повних синонімів.

Отже, наявна «термінологічна ентропія», для перемоги над якою «необхідна відповідна категоріально-методологічна рефлексія» [4, с. 36] і обов'язково з урахуванням змістовної сторони проблеми, яку аналізуємо.

Метою статті є спроба розглянути, що є предметом дослідження в деяких напрямках науки, пов'язаних як із психологією, так і з екологією.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Екологічна психологія (або психологія екологічної свідомості) почала формуватися в психологічній науці країн СНД на початку 90-х років «на фоні усвідомлення того, що екологічну кризу неможливо подолати без зміни плануючої екологічної свідомості, що є її психологічною базою... Під екологічною свідомістю розуміється сукупність екологічних уявлень, існуючого відношення до природи, а також відповідних стратегій та технологій взаємодії з нею» [4 с. 7]. Предметом дослідження в екологічній психології є екологічна свідомість, що розглядається в соціогенетичному, онтогенетичному та функціональному аспектах.

Головні напрями досліджень в екологічній психології (ЕП):

- екологічна свідомість у цілому;
- підструктури суб'єктивного ставлення до природи;
- стратегії та технології взаємодії з нею.

Основні задачі ЕП, що вирішуються в кожному з напрямів:

- аналіз розвитку в процесі соціогенезу;
- розвиток технології;
- аналіз розвитку в процесі онтогенезу;
- аналіз механізмів формування й функціонування;
- аналіз індивідуальної та групової специфіки;
- розробка принципів і методів діагностики;
- дослідження тих психологічних функцій, котрі можуть здійснити взаємодію людини зі світом природи, його вплив на розвиток людини, розробка на цій основі методів психокорекції, психотерапії та ін.

Предметом дослідження в психологічній екології є вплив екологічних факторів (факторів навколишнього середовища) на психіку людини. У працях з психологічної екології виявлено вплив на психіку людини таких екофакторів, як світло, температура, хімічний склад повітря, рівень шуму, радіаційний фон, зміна гравітації і т. ін. Дослідження проводяться з використанням саме екологічного, а не психологічного, методологічного й методичного апаратів. Наприклад, у них вивчається вплив радіаційного фону на психіку людини, а не радіаційна фобія, що є предметом власне психологічних дисциплін.

Екологічна психопедагогіка. Психопедагогіка (грец. *psychē* – душа й *paidagōgicē* (*país* (*paidos*) – дитина і *ago* – веду, виховую) – наука про управління образами нашої свідомості, педагогічними процесами та явищами на основі інформації про психічні стани й властивості особистості. Це науковий напрям знання, який інтегрує цілий ряд галузей психології та педагогіки.

Дослідження 90-х років з екологічної психології зіграли важливу роль у розвитку екологічної освіти (ЕО). Дані досліджень дозволили з'ясувати особливості розвитку ЕО особистості, механізм її формування, що відкривало можливість встановити чітку відповідність процесу ЕО психологічному процесу формування екологічної свідомості. Це привело до виникнення нового методологічного напрямку в педагогічній науці – екологічної психопедагогіки. Екологічна психопедагогіка – це методологічний напрям у педагогіці, у методах якого розробляються критерії добору змісту, а також підходи до створення принципів, методів і форм екоосвіти [5]. Екологічна психопедагогіка виникла на стику 3-х наукових дисциплін: екології, екологічної психології та педагогіки.

При сприйнятті природи як «середовища» кожний окремий природний об'єкт не має самостійної цінності, а є взаємозамінним іншими аналогічними природними об'єктами (ПО). Ось чому для спеціалістів із охорони природи, які відносяться до неї як до «природного середовища», важливо зберігати ті чи інші популяції тварин чи рослин, а не окремі конкретні організми.

При сприйнятті природи як «світу природи» кожний окремий природний об'єкт принципово унікальний і неповторний, як і будь-яка людина, з усіма наслідками. У цьому випадку зусилля по охороні природи спрямовані на конкретну тварину чи рослину, окремий організм.

У психолого-педагогічній літературі ці два розуміння зміщуються, внаслідок чого поняття «природа», «світ природи», «природне середовище», «навколишнє середовище» використовуються як абсолютні синоніми, їх значення принципово не відрізняються. Наприклад, порівняйте дві фрази: «пробудження природи» і «пробудження навколишнього середовища» [2]. Двоякість розуміння природи знайшла своє відображення в екоосвіті, у якій реалізуються обидві орієнтації. Так, при орієнтації на «природне середовище» ЕО спрямована на формування системи уявлень, ставлення та стратегії взаємодії саме з природним середовищем, у другому випадку – зі світом природи.

Учені-екологи В.Н. Большаков, С.В. Криніцин проаналізували проблему сприйняття суспільною свідомістю екологічних понять і проблем. Вчені вважають, що причиною негативності цього явища є екологічна безграмотність навіть найбільш освічених та активних верств населення, а також стійке збереження антропоцентричного світогляду. «Виникла проблема невідповідності між повсякденним розумінням екології й тими наслідками, до яких підійшла екологія як наука... Взаємодія науки з повсякденною свідомістю здійснюється через освіту... – це в основному проблема освіти» [6].

Особливо небезпечною є екологічна неосвіченість при виборі стратегії розвитку. Наприклад, однією з причин є виникнення зовні дуже привабливої ідеї стійкого розвитку, домінуючого в політичних програмах різних країн. Це помилка природно-наукового характеру: концепція стійкого розвитку «що суперечить II закону термодинаміки для відкритих систем в стаціонарному стані» [6]. Мається на увазі зростаюча кількість ентропії (хаосу) в зовнішньому оточенні з наступною її деградацією. Вчені вважають, що проголошення «стійкого розвитку» як головної суспільної мети стало скоріш за все результатом консенсусу політиків, ніж «глибокого наукового аналізу екологічної ситуації, ще склалась на планеті» [6].

Вітчизняні науковці схвильовані тим, у якому напрямі буде розвиватися наше суспільство, якою буде взаємодія науки із суспільною свідомістю, із яких світоглядних позицій вирішатимуться екологічні проблеми. Так, психолог П.В. Лушин зазначає, що екопсихологічна байдужість українського народу скоріше є «конструктивним процесом соціально-економічної трансформації української ідентичності». Але зберегти людину та природу в їх сучасному кризовому становищі можна тільки за умови «активного конструювання майбутнього» [7].

Таким чином, ми повинні чітко зрозуміти, чого хочемо, які небезпеки на нас чатують; ми зобов'язані виробити чіткі орієнтири культури та критерії діяльності. Сьогодні ніхто не володіє монополією на істину. Необхідно продовжити пошук відповіді на питання «Що є Істиною?» та пам'ятати: ми вже не маємо права на помилку – наші діти, мати-природа цього нам не простять.

Проблеми екологічної освіти знаходяться в центрі уваги міжнародних товариств (Париж, 1968; Швейцарія 1971; Тбілісі, 1977; Найробі, 1982; Бече, 1983; Москва, 1987). Стратегічним напрямом вирішення екологічних проблем ЮНЕСКО вважається створення такої освітньої мережі, яка передбачала б включення екологічних питань у центр всіх навчальних програм, починаючи з дошкільних закладів і закінчуючи вишами та відповідно підготовкою вчителів і управлінського апарату. При цьому підкреслюється роль різних релігійних і духовних систем світу як прикладів розуміння єдності людини з природою.

Головні ідеї вдосконалення освіти на початку XXI ст. пов'язані з ідеями компетенізації освіти – її спрямованості на цінності суспільства – забезпечення сталого розвитку й підготовки компетентного члена суспільства, спроможного бути успішним у цьому суспільстві й, у свою чергу, сприяти становленню та розвитку цього суспільства.

Початок цим ідеям поклали чотири принципи освіти XXI ст., проголошені у Звіті Міжнародної комісії ЮНЕСКО з освіти на Світовому саміті для сталого розвитку в 2002 р. «Освіта: прихований скарб» (UNESCO Report of the International Commission on Education for the Twenty-first Century, *Learning: the treasure within*). У цьому документі зазначено, що місією освіти в XXI ст. повинно бути набуття вмінь для того, щоб знати; діяти; жити разом і спільно; бути.

У цій метафорі відображено усвідомлення головних сучасних проблем, що стоять перед людством, та основних напрямів удосконалення суспільств у епоху глобальних проблем, пов'язаних із екологією буття окремих суспільств і людства в цілому в широкому розумінні цього слова. Через свою значущість і вплив на освітню політику світу цей документ здобув назву «Доповідь Жака Делора» – за ім'ям голови цієї комісії.

Доповідь Ж. Делора має великий вплив на освітню політику багатьох країн. Як приклад можна навести масштабні міжнародні програми «Освіта для всіх» (Education for All), програму США «Жодного невстигаючого учня» (No Child Left Behind) із забезпечення рівного доступу до якісної освіти для кожного громадянина країни.

На світовому рівні найбільший вплив доповіді Ж. Делора виявився у створенні спеціальної комісії Організації з економічного співробітництва і розвитку OECD із розробки ключових компетентностей члена суспільства сталого розвитку – тих якостей, які повинні забезпечити особистості успішність у суспільстві сталого розвитку та можливість здійснити свій внесок у його вдосконалення відповідно до цінностей цього суспільства. Результатом роботи цієї комісії стала структура ключових компетентностей для суспільства сталого розвитку.

Природничо-наукова компетентність передбачає здатність і готовність використовувати наукові знання й методології в процесі пояснення явищ та процесів зовнішнього світу, з'ясовувати проблемні питання й формулювати побудовані на власному досвіді висновки. Компетентність у галузі технологій – це здатність використовувати відповідні знання та методології для вирішення життєвих потреб конкретної людини. Обидва види компетентностей означають усвідомлення характеру змін, що відбуваються в зовнішньому середовищі в результаті життєдіяльності людства та спрямовані на розвиток індивідуальної громадянської відповідальності.

Заради справедливості зауважимо, що ідеї «Доповіді Жака Делора», визрівали в людській культурі впродовж усього буття людства і їхні витoki можна знайти в працях багатьох філософів і педагогів гуманістичного спрямування, зокрема слід згадати відомого бразильського педагога, філософа й громадського діяча Пауло Фрейре з його педагогічною трилогією «Педагогіка пригноблених», «Педагогіка надії», «Педагогіка свободи».

В останні десятиріччя значно збільшився інтерес педагогічної науки до професійної мобільності як складової компетентності.

Проблема мобільності педагогічних кадрів в Україні як пострадянській державі постає особливо гостро. Це пояснюється тим, що система освіти розвивалася в межах принципів та вимог, що утверджували консервативність і сталість.

У сучасних умовах інтеграції України в загальноєвропейський світовий освітній простір гостро постають питання як горизонтальної (географічної), так і вертикальної (професійної) мобільності кадрів.

Саме тому поняття мобільності потрапило в поле зору дослідників і є сьогодні надзвичайно актуальним.

Поняття «мобільність» уперше ввів у вітчизняну науку та ґрунтовно дослідив у соціальному розрізі П. Сорокін у 1927 р. XX ст. Згідно з П. Сорокіним, мобільність (від фр. mobile – рухливий) – це переміщення індивіда або соціальної групи з однієї соціальної групи в іншу, зміна місця того чи іншого соціального суб'єкта в соціальній структурі.

Учений розробив типологію мобільності: горизонтальна, вертикальна, територіальна, групова, висхідна, низхідна, економічна, професійна. У сучасній науці соціальна мобільність розглядається як важливий показник соціального життя. Високий рівень, динаміка вертикальної мобільності – важливий показник відкритості демократичного суспільства. Соціальна мобільність визначається як здатність особистості адаптуватися в соціальному середовищі та змінювати його, оперативно встановлювати особистісні, культурні й ділові контакти в мікро- та макросоціумі, виявляти свою соціальну компетентність.

Саме тому першочерговим завданням системи освіти й освітньої політики є підготовка кадрів, що характеризуються соціальною, професійною та культурною мобільністю, тобто таких, що постійно відповідають вимогам, які ставить суспільство, що розвивається.

Стрімкі цивілізаційні процеси, технологічний, культурний і духовний прогрес спричинили трансформацію функцій педагога та виникнення нових вимог до якості освіти, тому перед педагогічною спільнотою стоять надзвичайно важливі завдання, до яких належать традиційні (формування успішної, гармонійної, всебічно розвинутої, освіченої особистості) та інноваційні, що передбачають підготовку учнів до глобальної відповідальної ролі громадян Європи. Професійна мобільність учителів у зазначених умовах є однією зі стрижневих ліній щодо формування загальноєвропейського простору вищої освіти. Формування професійної мобільності особистості – одна з провідних світових тенденцій, що визначають хід модернізації та реформування національних систем освіти. Саме тому на європейському рівні 2006 рік пройшов під знаком «Європейського року мобільності фахівців».

Система післядипломної освіти повинна бути тісно пов'язана з розвитком людини, її постійним удосконаленням, із процесом безперервного розвитку індивідуальних можливостей та їх ефективного використання. Система неперервної освіти дорослих – це вдосконалення досягнення професіоналізму, творчого розвитку. Ці проблеми вирішуються через дослідження нових наук – акмеології (від грец. *акмē* – вершина, найвища точка, розквіт та грец. *logos* – наука, слово) та андрагогіки (грец. *андрoс* – чоловік, людина та грец. *гогіcos* – веду, виховання), які розвиваються в Україні.

Цілі та задачі екологічної освіти з позиції екологічної психопедагогіки.

Мета ЕО – формування екологічної свідомості особистості. Екологічною особистістю є особистість, котра володіє ексцентричним типом ЕО.

Загальна мета (формування ЕО особистості) конкретизується на рівні 3-х основних задач:

- формування адекватних екологічних зображень: сама система уявлень дає можливість особистості знайти, що і як діється у світі природи, і як саме потрібно діяти з точки зору екологічної доцільності;
- формування ставлення до природи обумовлює характер цілей взаємодії з природою, його мотивів, готовність вибирати ті чи інші стратегії поведінки, стимулювання діяти з точки зору екологічної діяльності;
- формування системи вмінь та навичок взаємодії з природою, засвоєння відповідних технологій і вибір правильних стратегій дає можливість діяти з позиції екологічної сформованості.

Таке розуміння задач ЕО виникає з аналізу тенденції розвитку суспільної ЕО, який показує, що антропоцентричний тип існуючої ЕО є психологічною базою екологічної кризи. Альтернативою, що могла б знайти рішення екологічних проблем, є ексцентричний тип ЕО, котрий характеризується психологічним включенням у світ природи, суб'єктивним характером сприйняття природних об'єктів та прагненням до непрагматичної взаємодії.

Визначені завдання вимагають принципової зміни орієнтації ЕО. У дискусіях про стратегію екоосвіти дуже важливим є питання про те, що повинно бути в центрі уваги: «природне середовище» (навколишнє) чи «світ природи».

Перша орієнтація втілюється в інвайронментальній педагогіці. З позиції цього підходу в процесі ЕО необхідне формування:

- системи уявлень про навколишнє природне середовище (НПС) як цілісності, нерозчленованої системи, що забезпечує життєдіяльність людини як біологічного виду;
- відповідного свідомого ставлення до неї;
- стратегії та технології раціонального природного користування.

Друга орієнтація втілюється в екологічній психопедагогіці. З позиції цього підходу в процесі ЕО необхідне формування:

- системи уявлень про світ природи як сукупність конкретних природних об'єктів;
- суб'єктивно значущого ставлення до природних об'єктів як таких, що володіють унікальністю, неповторністю й самоцінністю.
- Причинами, що заважають становленню широкомасштабної та відповідальної екоосвітньої стратегії є:
- досить сувора заборона на обговорення цієї теми, що склалася в процесі становлення соціальної структури суспільства;
- базові поняття й концепції екології практично не сприймаються навіть найбільш активною частиною суспільства;
- екологічна освіта часто обмежується лише демонстрацією негативних наслідків господарської діяльності людини або просто заклик до збереження такої діяльності (ігноруючи її зв'язок з рівнем життя), або «виховуючи ілюзію можливості вирішення тонких екологічних проблем суцільно технічними засобами (безвідходні технології, очисні споруди і т.ін.), що принципово невірно» [8];
- негативна роль політиків і громадських діячів у вирішенні питань, пов'язаних з природокористуванням (їх діяльність не базується на науковому знанні; від науки вони вимагають лише підпису самодіяльних безграмотних рецептів);
- взаємна недовіра науки й суспільства як причина і наслідок поглиблення екологічної кризи [8, с. 68].

Висновки. Людина – земна істота, яка втілює в собі провідні наукові істини чистоти екологічної психології та психопедагогіки. Ця звична істина повинна сьогодні бути заново осмислена. Особливо це стосується тих, хто працює з учителями, педагогічними працівниками. Бо зрушення цінностей в сучасній освіті набагато небезпечніше, ніж наслідки бюрократизації, деформовані смисложиттєві орієнтації дають нам такі явища, як «споживча психологія», «безпредметна педагогіка», «зубожіння душі при збагаченні інформацією» [9, с. 12], бунт екстремістів, тероризм тощо.

Література

1. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і сполучень / Укл.: О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с. – (Словники України).
2. Дерябо С.Д. Методологические проблемы становления и развития экологической психологии / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин // Психологический журнал. – 1996. - № 6. – Т. 17. – С. 4-18.
3. Маерс Д. Социальная психология: пер. с англ. / Д. Маерс. – СПб.: Питер Ком, 1999. – С. 34-40.
4. Черноушек М. Психология жизненной среды: пер. с чешс. / М. Черноушек. – М.: Просвещение, 1989. – С. 34-40.
5. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 477 с.
6. Проблемы восприятия современным обществом основных понятий экологической науки / В.Н. Большаков, С.В. Криницын, Ф.В. Крижицкий, Х.П. Мартинес-Рика // Экология. – 1996. – № 3. – С. 165-170.
7. Лушин П.В. О сущности экпсихологического кризиса или о «Ежиках», которые безразличны к своей судьбе / П.В. Лушин // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5. – С. 32-34.
8. Мамешина О. Екологічна психологія в системі неперервної освіти / О. Мамешина // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: науково-методичний журнал. – 2002. – Вип. 1(5). – С. 61-69.
9. Асмолов А.Г. XXI век: психология в век психологии / А.Г. Асмолов // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 3-12.